

СТАН І ПЕРСПЕКТЫВЫ РАЗВІЦЦЯ СЕЛЬСКОЙ ГАСПАДАРКІ БЕЛАРУСІ

Сельская гаспадарка Беларусі стала асяроддзем вострых супярэчнасцяў, якія выклікалі ў АПК крытычную сітуацыю. У пацвярдженне — невялікая статыстыка.

За тры апошнія гады вытворчасць сельскагаспадарчай прадукцыі ў рэспубліцы скарацілася на трэць. З улікам недавытворчасці ў 80-х гадах яе дэфіцыт складае зараз каля 40%. Рэзка знізіўся жыццёвы ўзровень насельніцтва. Так, аплата працы ў сельскагаспадарчых прадпрыемствах у 1993 г. узрасла ў 12 разоў, а рознічныя цэны на харчовыя тавары — больш чым у 17.

Толькі за адзін 1993 г. аб'ём вытворчасці харчовых прадуктаў скараціўся на 10%, у тым ліку вытворчасць мяса, уключаючы субпрадукты, — на 20, малака — на 5, масла сметанковага — на 12, круп і макаронных вырабаў — амаль на 20, цукру — на 30, безалкагольных напіткаў — на 35%.

Некаторы рост у 1993 г. вытворчасці збожжа (на 4%), бульбы (на 30%) і агародніны (на 24%) не можа кампенсаваць агульнага спаду. Гэты рост адбыўся дзякуючы спрыяльным кліматычным умовам і на аснове рэсурснага патэнцыялу, закладзенага ў мінулыя гады.

У бягучым годзе такой рэсурсаабяшчэнасці ўжо не чакаецца. Вытворчасць мінеральных угнаенняў у пераліку на 100% пажыўных рэчываў скарацілася ў 1993 г. на 40%, выпуск трактароў — на 15, кормаўборачных камбайнаў — на 23, машын і абсталявання для жывёлагадоўлі і кормавытворчасці — на 29, сельскагаспадарчых машын — на 17%.

Наяўнасць няспраўнай тэхнікі на пачатак 1994 г. складала ад 40 (збожжаўборачныя камбайны) да 80% (трактары). Аб'ёмы набыцця гаспадаркамі прамысловых матэрыяльна-тэхнічных рэсурсаў упалі ў 1993 г. па розных відах ад 30 да 90%. Акрамя таго, чакаецца істотнае скарачэнне паставак сельскай гаспадарцы бензіну і дызельнага паліва.

Зніжаецца пагалоўе жывёлы: за тры апошнія гады больш чым на 10%. За гэты перыяд у гаспадарках не хапала да 30% кармоў. Прадукцыйнасць жывёлы ўпала да ўзроўню 70-х гадоў. На хранічным недакорме ў грамадскіх прадпрыемствах пачала фарміравацца новая папуляцыя сельскагаспадарчай жывёлы з нізкім біялагічным патэнцыялам.

У шэрагу раёнаў назіраецца адмоўны баланс гумусу ў глебах, адбываецца зніжэнне ўрадлівасці зямель. Гаспадаркі не могуць забяспечыць простага ўзнаўлення рэсурснага патэнцыялу і вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі. Закупачныя цэны не пакрываюць сабекошту.

Працоўныя калектывы пастаўлены ва ўмовы выжывання. І толькі дзякуючы перыядычным субсідыям урада сельскагаспадарчай вытворчасць яшчэ не спынілася. Але практычна спынены капітальны ўкладанні як у вытворчую, так і невытворчую інфраструктуру. Сельскагаспадарчым прадпрыемствам амаль перасталі выдавацца доўгатэрміновыя крэдыты. Назіраецца хуткае старэнне фондаў.

Намі падлічана, што ў сумарным выражэнні ўзровень вытворчага патэнцыялу скараціўся за тры апошнія гады на 15%. Менавіта гэта з'явілася асноўнай прычынай недавытворчасці трэцяй часткі сельскагаспадарчай прадукцыі. Скарачэнне рэсурсазабеспечанасці грамадскіх прадпрыемстваў яшчэ на 15—20% прывядзе да поўнай дэзінтэграцыі буйной таварнай сельскагаспадарчай вытворчасці, якая дае дзве трэці прадуктаў харчавання, а з улікам падтрымкі прыватнай вытворчасці — да 95% прадукцыі.

Зварот да сусветнага вопыту сведчыць, што рэформы па сваёй сутнасці выступаюць сродкам пераадолення механізмаў тармажэння і крызісных з'яў. Аналізуючы практыку Беларусі, бачым, што перабудова канца 80-х, а потым рэформы 90-х гг. спачатку ўскладнілі функцыянаванне гаспадарчага механізма, а потым выклікалі яго крызіс. У сучасны момант робяцца захады па стварэнні асноў рыначнай эканомікі. У выніку ўзнікла неабходнасць вырашэння траістай задачы — ажыццяўлення рэформы, пераадолення крызісу і стварэння асноў рыначнай эканомікі, што значна ўскладняе яе рэалізацыю.

Што ж прапануецца для выхаду з крызісу і стабілізацыі аграрнага сектара і яго далейшага дынамічнага развіцця? У большасці — гэта палітычныя меры, якія зводзяцца да раздзяржаўлення ўласнасці, яе прыватызацыі, дэманалізацыі вытворчасці, фарміравання прыватнаўласніцкіх прадпрыемстваў. Больш таго, меры гэтыя абяцаюць набыць форму чарговай кампаніі, як гэта ў свой час было з падрадам і арэндай. Але ці ўяўляюць гэтыя меры, і ў прыватнасці прыватызацыя, найпершую патрэбу для сельскай гаспадаркі Беларусі?

У дзяржаўным сектары рэспублікі вытвараецца каля чвэрці ўсёй сельскагаспадарчай прадукцыі. Астатні аб'ём — у калектывных гаспадарках, г. зн. у калгасах і прыватных дапаможных і іншых гаспадарках насельніцтва, якія да дзяржаўнага сектара не належаць. Аднак і ў саміх дзяржгасах далёка не ўся маёмасць з'яўляецца дзяржаўнай. Значыць, доля дзяржаўнай уласнасці, якая можа падлягаць прыватызацыі, у сельскай гаспадарцы адносна невялікая.

Што ж датычыцца прыватызацыі калгаснай маёмасці, то гэта хутчэй за ўсё нонсенс. Недзяржаўная ўласнасць, г. зн. уласнасць калектыву або кааператыва, падзяляецца на паі і долі, якія потым зноў аб'ядноўваюцца ў сумесную ўласнасць, якая ўяўляе сабой па-сутнасці тую ж калектывную.

Вывучэнне паказвае, што ў рэфармуемых такім спосабам гаспадарках практычна нічога не змяняецца, за выключэннем назвы. Эканамічныя змены зводзяцца да перазмеркавання прыбытку і яго прываення ў форме дывідэндаў і налічэнняў на акцыі і паі. Але нават гэта ў большасці выпадкаў не выклікае росту зацікаўленасці і эфектыўнасці. Прыватызаваныя такім спосабам гаспадаркі не адрозніваюцца па выніковасці гаспадарання ад масы астатніх. Разам з тым гэта сведчыць і пра скрытае процідзеянне калектывнай сістэмы як мінулым шматлікім пераўтварэнням, не прызнаным жыццём, так і сённяшнім рыначным рэформам, пра ўстойлівасць і жыццяздольнасць калектывнай сістэмы.

Значыць, прыватызацыю маёмасці ў сельскай гаспадарцы нічым, акрамя як гульнёй, назваць нельга. Але далёка не бяскрыўднай. Правакуюцца разбуральныя працэсы, гаспадаркі падштурхоўваюцца да расчлянэння. Найбольш актыўныя вытворчыя сілы адцягваюцца ад вырашэння надзённых эканамічных і вытворчых праблем, звязаных з развіццём і ўмацаваннем сельскагаспадарчай вытворчасці.

Трэба аддаць належнае вопыту і прадбачлівасці кіраўнікоў і спецыялістаў, працоўных калектываў прадпрыемстваў, якія, прытрымліваючыся здаровага кансерватызму, не спяшаюцца да рэалізацыі рэкамендацый па пераездзе ўласнасці. Яны ўсведамляюць, што структурныя змены без устойлівага рэсурснага забеспячэння не павялічваюць канчатковых вытворчых вынікаў, што маёмасныя, а тым больш зямельныя трансфармацыі ў сельскай гаспадарцы ў большасці выпадкаў з'яўляюцца надуманымі і штучнымі і маюць у сабе велізарныя супярэчнасці. Напрыклад, акцыянаванне высоканасычаных рэсурсамі прадпрыемстваў у параўнанні з эканамічна слабымі. Самай ушчэmlенай часткай насельніцтва пры гэтым застаецца працоўная моладзь, якая мае невялікі стаж працы. А ёй жа належыць зарабляць сродкі для выплаты дывідэндаў усім уладальнікам акцый і паёў.

Падзел ніколі не памнажаў багацця. Толькі інтэграцыя сіл, капіталу і ўласнасці здольная яго павялічыць. Не сакрэт, што найбольш нізкі ўзровень матэрыялаёмкасці прадукцыі ў калектывных прадпрыемстваў, рэсурсаёмістая прадукцыя — у фермераў, паколькі на невялікім участку зямлі ім даводзіцца канцэнтравачь значныя аб'ёмы рэсурсаў. Паводле ацэнак, для адладжвання і станаўлення фермерскай гаспадаркі неабходныя інвестыцыі парадку 10 млн руб. у разліку на 1 га (па стане на пачатак 1994 г.).

Гэта не гаворыць пра тое, што прыватызацыі ў сельскай гаспадарцы не павінна быць. Як фактар у шэрагу мноства іншых мерапрыемстваў яна неабходная. Але фактар гэты можа быць не асноўным, а толькі дапаможным.

Намі прапануецца наступнае неадкладнае рашэнне ў галіне аграрна-эканамічнай рэформы. Перш за ўсё неабходна вярнуць грамадскім гаспадаркам і ў першую чаргу калектывным іх правы на самастойнае гаспадаранне, распараджэнне маёмасцю і вырабленым прадуктам. Тыя правы, якія ім былі дадзены яшчэ ў перыяд стварэння, а потым парушаны.

Прадпрыемствы павінны самастойна распараджацца прыбыткамі, вызначаць перспектывы гаспадарання, вырашаць пытанні структурнай арганізацыі — заставацца ў форме калгасаў або стаць акцыянернымі кампаніямі, асацыяцыямі, арэнднымі гаспадаркамі або саюзамі кааператываў. Пры гэтым маёмасць або ўласнасць калектываў і працоўных павінны фарміравацца не за кошт пераразмеркавання мінулай працы, а праз нарошчванне прыбытку і ўноў створанай вартасці, ажыццяўляючы адначасова яе матэрыялізацыю, капіталізацыю і персаніфікацыю.

Уласнасць на сродкі вытворчасці і матэрыяльную маёмасць павінна быць зароблена і створана працай саміх таваравытворцаў, пры гэтым пераважна не за кошт мінулай працы, а праз уноў створаную вартасць (прыбытак). Менавіта такі падыход садзейнічае эфектыўнасці вытворчасці.

Найбольш рэальны шлях да заробку ўласнасці і фарміравання яе прыватнай формы ва ўмовах Беларусі — гэта арэнда маёмасці, якая дазваляе эканоміць шмат сродкаў для больш важных відаў гаспадарчай дзейнасці і паступова стварыць патрэбны капітал.

З аднаўленнем самастойнасці калгасы набудуць сапраўдны кааператывны тып арганізацыі і пачнуць эфектыўна вырашаць пытанні ўнутранага ладу і функцыянавання на прыцыпах самакіравання і самагаспадарання. Навязванне ім метадаў рэфармавання зверху згубіць свой сэнс. Гэта, што датычыцца калгасаў.

Дзяржгасы могуць практыкаваць іншыя метады. Асобным з іх дзяржава можа дазволіць пераўтварыцца ў кааператывы, іншым — арганізаваць змяшаныя дзяржаўна-прыватныя прадпрыемствы, трэцім — арэндныя, чацвёртым — народныя і г. д. Пры гэтым важна, каб кантрольны пакет акцый захоўваўся за дзяржавай і яна магла рабіць істотнае ўздзеянне на вытворчасць.

Што ж датычыцца зямлі, то пытанне павінна стаяць адназначна. Гэта — дзяржаўная манаполія пры здачы яе ў доўгатэрміновае карыстанне і валоданне рознымі тыпамі таваравытворцаў. Толькі ў такім выпадку будзе магчымым правядзенне адзінай дзяржаўнай палітыкі захавання зямель і павышэння іх урадлівасці.

Але гэтага яшчэ недастаткова для дынамічнага развіцця вытворчасці. Крызісная сітуацыя патрабуе актыўнага дзяржаўнага эканамічнага пратэక్షынізму сельскай гаспадаркі. У сучасны момант на падтрымку непасрэдна сельскагаспадарчых прадпрыемстваў прыпадае толькі некалькі працэнтаў дзяржаўнага бюджэту (ад 5 да 8% паводле розных даных), хаця афіцыйна лічыцца, што ў АПК накіроўваецца 20—22% выдатковай часткі бюджэту. Але асноўная частка субсідый, мінаючы ўласна сельскую гаспадарку, асядае ў іншых сферах АПК.

Разлікі паказваюць, што працэнт дзяржаўных інвестыцый, накіроўваемых на развіццё сельскай гаспадаркі з бюджэту, павінен адпавядаць долі гэтага сектара ў фарміраванні валавога прадукту і нацыянальнага даходу распублікі. Але гэта павінна быць не проста накачванне аграрнай сферы намінальнымі грашовымі знакамі, а матэрыялізаваныя пастаўкі пад разліковыя аб'ёмы сельскагаспадарчай вытворчасці.

Напрыклад, сельская гаспадарка найбольш развітых краін абарочена дзяржавай комплексам мер эканамічнага і прававога характару і фактычна выведзена з прамога ўздзеяння рыначнай кан'юнктуры. Яна толькі фармальна ўключаецца ў рыначную інфраструктуру, а фактычна з'яўляецца аб'ектам мэтанакіраванага рэгулявання. Пацвярджэннем гэтаму з'яўляюцца разнастайныя праграмы падтрымкі фермерскіх гаспадарак і развіцця іх рэсурснай базы, кватаванне вытворчасці, якое падтрымлівае цэнаўтварэнне, антыманапольнае і антытрэстаўскае заканадаўства.

Дзяржаве за мяжой належаць таксама манапольныя правы рэгулявання зямельных адносін. Так, лічачыся прыватнымі, фермерскія гаспадаркі заходніх краін не могуць без дазволу спецыяльных дзяржаўных або грамадскіх органаў, напрыклад, купіць або прадаць зямлю, падзяліць ферму на больш дробныя гаспадаркі, карыстацца дзейнымі хімічнымі прэпаратамі і стымулятарамі прадукцыйнасці, рэарганізаваць прадпрыемства.

Ведаючы гэтыя патрабаванні, фермеры на Захадзе вядуць жорсткую канкурэнтную барацьбу за іх выкананне, вытворчасць і пастаўкі высака якаснай прадукцыі, паколькі невыкананне кантрактных абавязацельстваў і ўмоў гаспадарання тоіць у сабе магчымасць вялікіх стратаў, юрыдычных санкцый і нават разарэння.

У структуры прыбыткаў фермераў значную вагу маюць прамыя і ўскосныя дзяржаўныя субсідыі. Даныя сведчаць, што прыбыткі фермераў у заходнееўрапейскіх краінах фарміруюцца за кошт цэнтралізаваных сродкаў у рамках спецыяльнай праграмы на 40—50, у ЗША — на 30, у Японіі — больш чым на 70%.

Для павышэння ўстойлівасці і эфектыўнасці гаспадарання эканамічна развітыя краіны адыходзяць ад практыкі індывідуальнай вытворчасці, стымулююць паступовае развіццё карпаратыўнай, акцыянернай, кааператыўнай, партнёрскай і іншых больш буйных вытворчасцяў. Не выпадкова за мяжой умацоўваюцца адносіны калектыўнага прадпрыемальніцтва, удзелу працуючых у прыбытках, кааператыўнага гаспадарання.

Такім чынам, асноўным фактарам выхаду з крызісу і перспектыўнага развіцця сельскай гаспадаркі з'яўляецца яе цэнтралізаваная падтрымка, устойлівая і надзейная рэсурсабяспечанасць, якая дазваляе стварыць збалансаваны рынак харчовых прадуктаў, зыходзячы са спажывецкага попыту. І ў гэтай сітуацыі больш выніковымі робяцца і іншыя фактары дапаможнага характару, такія, як раздзяржаўленне, прыватызацыя і інш.